Museum og kranium

Institusjonell bevaring av menneskets viktigste kroppsdel

OLE MARIUS HYLLAND*

Title: Collecting heads.

Abstract: *The article discusses the dilemmas and challenges that arises when we include ourselves in our collections, in the sense of human skulls and heads. The human head is undoubtedly the most vital of body parts, and a body part that has a unique symbolic and cultural value. Included in a collection, a head can evoke a large number of potential meanings, varying with the institutional and cultural context of the collection. In an anatomical collection a head signifies primarily scientific value, whereas in an ethnographic museum a head signifies the exotic and distant. Skulls and heads, whether they are pure bone, tattooed, shrunked, decapitated, stuffed or pickled, are also museum objects that make good case studies for the continuous discussion on the ethics of human remains in collections. The article uses a number of examples of different ways heads have been included in collections to point at the challenges of collection management in such cases.*

Key words: Human remains, heads, collection management, exhibition, ethics.

Peter den Store, Russland siste store tsar, oppdaget på et tidspunkt at hans kone Katarina hadde en elsker. Reaksjonen på oppdagelsen vitner om en sjelden kombinasjon av handlekraft, oppfinnsomhet og manglende finfølelse. Han skal ha latt elskeren halshugge, for å siden å plassere hans hode på glass, etter anerkjente russiske prosedyrer for sylting, en metode for konservering med lange tradisjoner i tsarens rike. Det syltede hodet ble plassert på en hylle i tsarens palass, og kunne fungere som en huskelapp for hvordan det kunne gå om man trådte tsaren for nær (jf. Asma 2001).

Denne artikkelen ser på hvordan samlings-

forvaltning og formidling har blitt bedrevet når det er *hoder* det samles på. Artikkelen tar utgangspunkt i konkrete eksempler på hvordan hoder har vært og er en del av samlingene ved ulike typer institusjoner. Ved hjelp av disse eksemplene blir det mulig å vise noen av de mange måtene et hode kan være et objekt på og dermed noen av utfordringene samlingsforvaltning står overfor når vi skal samle på oss selv. Et hode skal i likhet med et mangletre dokumenteres, fotograferes, konserveres og formidles. Også et hode har en museumshistorie, fra aksisjon til avhending, fra dokumentasjon til formidling og forskning.

158 TØRRE OG EKSOTISKE HODER PÅ UTSTILLING

Mye tyder på at skillet mellom natur og kultur er særlig tynt i for kuriøst og eksotisk samlingsmateriale. Medisinske undre og kulturelle undre kan plasseres side om side, dersom deres curiositet er stor nok. På samme måte kan et og samme objekt plasseres i ulike typer samlinger. *Inntørkede* hoder har eksempelvis funnet sin plass både i naturhistoriske og kulturhistoriske samlinger. I en naturhistorisk samling kan et inntørket hode vitne om naturens kuriositeter. I en kulturhistorisk samling vil det samme hode kunne representere den store variasjonen i menneskelige kulturuttrykk.

Inntørkede hoder har fungert som klassiske etnografiske objekter, som tilfredsstiller både et eksotiserende og et estetisk behov – objekter som kan møtes med en skrekkblandet interesse for det *veldig* fremmede. Disse objektene fungerer som protosymboler for den Vile Stammen i Jungelen. De inntørkede hodene i verdens museer har overveiende stammet fra den indianske folkegruppen Shuar/Jivaro, som holder til i grensetraktene mellom Ecuador og Peru. Hodene har fungert som trofeer og er preparert gjennom en omstendelig og ritualisert prosess. Da tilreisende antropologer og andre oppdaget jivaroenes trofetradisjon, ble de små hodene raskt en svært ettertraktet handelsvare. Handelen fikk etter hvert et slik omfang at regjeringen i Ecuador skal ha nedlagt forbud mot kjøp og salg av disse hodene. Det forhindret ikke at museer av flere slag verden over har slike hoder enten i sine magasiner eller i sine utstillingsmontre. For det er her et første spørsmål melder seg – *kan* og *bør* man fra en etisk synsvinkel stille ut hoder? Kan noen hoder stilles ut og andre ikke?

På Etnografisk museum i Oslo var to autentiske jivaro-hoder lenge en del av den perman-

En skisse av det mumifiserte og tatoverte maorihodet i Rouen. Det er nedlagt forbud mot fotografering av hodet. Hodet ble imidlertid utstilt frem til 1996. Kilde: New York Times.

ente utstillingen, til glede og gru for store og små besøkende. Hodene har vært en viktig referanse for mange av museets besøkende. Antropologen Tian Sørhaug lar i et essay sitt minne om møtet med disse hodene som gutt danne utgangspunktet for en refleksjon rundt tingenes rolle i et museum (Sørhaug 2004). Hodene ble fjernet fra utstillingene på 70-tallet (jfr. Simensen 2002). I forbindelse med utstillingen *Den vakre volden* ved Etnografisk museum, ble hodene plukket frem fra magasinet og integrert i den midlertidige utstillingen. Katalogen til utstillingen diskuterte dette valget blant annet på denne måten: "Vil det ikke forvirre folk at man ønsker å gi et sympatisk bilde av en kultur som en gang drev med hodejakt? Er hodejakt rett og slett et for

komplisert tema til å kunne behandles i en utstilling?» (Rekdal et.al. 1995:59). Utstillingens svar var altså nei. Hodene inngikk i en utstilling som brukte en estetisk innfallsvinkel til vold og voldens verktøy. Ved utstillingens slutt ble de hodene plassert tilbake i magasinet.¹

Høsten 2007 startet en debatt i Frankrike som helt bokstavelig dreide seg om hvorvidt et hode var en kroppsdell eller et objekt, nærmere bestemt om et hode hadde verdi som menneskelige levninger eller som kunst. Det naturhistoriske museet i Rouen avgjorde i oktober 2007 at de ønsket å returnere et tatovert maorihode, som de hadde hatt i sine samlinger siden 1875. En rekke europeiske og amerikanske museer har returnert slike hoder til New Zealand, etter at det newzealandske nasjonalmuseet, Te Papa Tongarewa, startet en offensiv for slik repatriering i 1992. Det viste seg imidlertid problematisk å få aksept fra det franske kulturdepartementet. Departementet hevder at hodet må betraktes som kunst og som sådan en del av en fransk kulturarv som ikke må sendes ut av landet.² Pr. januar 2008 var diskusjonen fremdeles ikke avgjort, og hodet befant seg fremdeles i magasinet i Rouen.

Jivaro-hodene i Oslo og maorihodet i Rouen kan eksemplifisere en distinksjon mellom en skalle som en del av et menneske og en skalle som et interessant objekt i seg selv. En hodeskalle kan fratas sin opprinnelige menneskelighet på ulike måter – gjennom avstand i tid, gjennom avstand i rom, gjennom bevisste eller ubevisste hierarkier av menneskelighet, eller gjennom estetisk manipulering. De etiske dilemmaene vil uansett være de samme, men synes lettere løst der avstanden er større til det opprinnelige mennesket. Denne avstanden kan sikres enten ved at de menneskelige levningene er gamle eller ved at de har opphav i geografisk fjerne områder. Store deler av de

En rekke inntørkede hoder finnes ved verdens museer. Noen av dem er utstilt og andre er innelåst i magasinerne. Her et eksempel på et hode på utstilling, i Museo de América i Madrid. Foto: Luis García.

menneskelige levninger som er representert i ulike museer er imidlertid samlet inn på et tidspunkt da avstanden til mennesket kunne også sikres gjennom hierarkier; gjennom tildelegning av ulik verdi og posisjon til ulike menneskegrupper.

Man kan forestille seg et tankeeksperiment for å undersøke hvor stor avstanden må være i tid eller rom før de etiske bremseklossene automatisk slår inn. Dersom man i separate avlukker hadde utstilt hoder eller hodeskaller fra steinalder, jernalder, middelalder, 1700-tall, 1800-tall, 1900-tall – når ville de besøkenes betenkelighet og ubehag meldt seg? Og hvorfor? Lignende kunne man sett for seg en utstilling hvor de eksotiske slør gradvis fjernes og menneskeligheten gradvis fremtrer i en

160 serie hoder – fra det fjerne, tatoverte og innskrumpede via det annerledes fargede til det hjemlige kjente. Det er akkurat der den intuitive etikken slår inn at diskusjonen bør begynne. Grensen mellom det akseptable og det uakseptable sier svært mye om våre kulturelle og museale verdensbilder.

HODESKALLER MED SYMBOLFUNKSJON

Hodet som objekt har også helt andre mulige betydninger som utstilt objekt. Hodeskallen er et klassisk *vanitas*-symbol, brukt for å minne mennesket på dets forgjengelighet. Både som symbolsk element i malerkunst og som fysisk objekt har skjelett og skalle hatt en slik funksjon. I flere europeiske byer finnes såkalte knokkelkapeller, som for en stor del er innredet ved hjelp av knokler og skaller. Den primære funksjonen til disse kapellene har vært å på en åpenbart direkte måte minne om dødens uomgjengelighet. I den portugisiske byen Evora ligger for eksempel kapellet Capelo dos Ossos. Kapellet er dekorert fra gulv til tak med knokler og hodeskaller for å understreke med all mulig tydelighet at vi alle skal dø. Innskriften over inngangen understreker budskapet: "Våre ben, som ligger her, venter på dine³".

Hodeskaller er også et umiddelbart gjenkjennbart objekt som kan brukes for å fortelle historier om lidelse eller heltemot. Ved et minnesmerke i Chuong Ek, de såkalte Killing Fields, utenfor Pnomh Penh er dette effektivt gjort ved å stille ut 8000 anonyme hodeskaller, sortert etter alder og kjønn. Disse står som representanter for ofre for det kambodsjanske regimets forfølgelser. En ganske annen historie fortelles med samme medium i Arkhadi-klosteret på Kreta, hvor et symbolsk viktig opprør mot tyrkerne fant sted i 1866. 600 mun-

ker sprengte seg selv og kruttlageret i lufta for å unngå å bli tatt til fange. Utenfor klosteret har man montert de drepte heltenes hodeskaller i monter. De synlige skadene på hodene er åpenbart ment å fortelle om det offer de greske martyrene ga i sin patriotiske mostand.

Hodeskaller kan fungere som hjelp til å minnes de døde gjennom restene av deres jordiske kropp. Samtidig kan hodeskallen også benyttes for å representere det mer hinsidige enn dennesidige, det mer evige enn timelige. Dette blir tydelig der det fysiske hodet får en mer direkte religiøs funksjon som relikvium. Dette finnes det flere godt kjente eksempler på. I Siena blir hodet til den hellige Catharina vist frem i en årvisst prosesjon på sin dødsdag den 29. april. Catharina var en nonne fra Siena, som døde og ble begravet i Roma i 1380, 33 år gammel. Hodet ble tre år senere fjernet fra kroppen og sendt til Siena. Hodet oppbevares fremdeles i St. Dominic-basilikaen i byen, og tiltrekker seg store mengder pilegrimer hvert år, som ønsker å være i nærheten av og fortrinnsvis beskue det hellige hodet.

Vi kan foreløpig konkludere med at et hode som vises frem kan fortelle svært ulike historier. De inntørkede hodene – i utstillinger eller magasiner – forteller om primitivisme og eksotisme. Hodeskallene i Capelo dos Ossos forteller oss om et ønske om å la døden være synlig og tilstedeværende. Hodeskallene i Kambodsja og på Kreta forteller oss om lidelse og ofring. Den hellige Catharina viser oss at også hodet kan være en hellig gjenstand.

HVEM EIER HODET?

Av åpenbare grunner er det ikke lenger uproblematisk å inkludere et hode i museenes samlingsforvaltning og formidling. Dette bunner blant annet i at skillene mellom dem og oss,

og mellom de lege og de lærde er blitt langt mer utydelige. Så lenge de mennesker hvis hoder man stiller ut er fjernt fra oss i tid og/eller rom, blir også hensyn til individualitet og egenverdi enklere å distansere seg fra. Når imidlertid etterkommere etter eller slektninger til mannen i monteret møter opp ved museet blir tidligere avstander brått mindre relevante. Disse problemstillingene har i stor grad kommet til å angå de institusjoner som har et eller flere hoder i sine samlinger. I internasjonale museumsmiljøer har diskusjoner om eiendomsrett til og tilbakeføring av menneskelige levninger vært svært omfattende de siste årene (jfr. f.eks. Jørgensen 2005). De samme diskusjonene har også omfattet ulike *anatomiske* samlinger, der forvaltningen av menneskelig materiale i utgangspunktet særlig har vært legitimert gjennom hensyn til komparativ anatomisk forskning.

I forsøk på å forstå og systematisere menneskekroppen har anatomiske samlinger vært særlig viktige, både som studiesamlinger for det ordinære og som eksempler på det ekstraordinære. Det ordinære og det ekstraordinære må sees i lys av hverandre. Funksjonene til slike samlinger kan sies å ligge i spennet mellom artsdatabank og *freakshow*. På den ene siden har samlinger kunnet fungere som grunnleggende dokumentasjon av mennesket som art, med de anatomiske bestanddeler denne arten er bygget opp av. På den andre siden har samlinger over den menneskelige anatomi historiske paralleller til raritets- og kuriosakabinetter, hvor billetten til en plass i samlingen har bestått i kuriøsitet og sjeldenhet.

Anatomiske samlinger inneholder av og til hodeskaller som det knytter seg en særlig offentlig interesse til. Anatomisk institutt ved Universitetet i Oslo innlemmet på et tidspunkt hodeskallene til de to samene Mons

Somby og Aslak Hætta, som ble dømt til døden og henrettet i 1854, etter å ha ledet Kau-tokeino-opprøret i 1852. Hættas og Sombys hodeløse kroppar ble begravet utenfor kirkegårds-muren ved Kåfjord kirke. Deres avhugde hoder ble sendt til den antropologiske samlingen ved Anatomisk institutt. Hættas skalle ble siden, under De Skandinaviske Naturforskeres 7. møte i Christiania, brukt i en byttehandel med den danske apotekeren Alfred Benzon.⁴ Benzon byttet til seg Hættas hodeskalle mot to skaller fra grønlandske eskimoer. Da Niillas Somby i 1985 forlangte levningene etter sin avdøde slektning utlevert, begynte en drakamp som først ble avsluttet 12 år senere. Etter en prosess, der universitetet opprinnelig nektet utlevering på grunn av skallenes vitenskapelige interesse, ble begge skallene i 1996 vedtatt utlevert til Sombys og Hættas slektninger. I første omgang fant man kun skallen til Somby, men en nedsatt kommisjon ledet av professor i anatomi Per Holck avdekket etter hvert at Hættas skalle befant seg i Panum Instituttet, Antropologisk laboratorium ved Københavns universitet. Hættas skalle, eller det man med en viss sikkerhet kunne anta var Hættas skalle, ble tilbakeført til Norge. 22. november 1997 ble resten av de to opprørerne gravlagt utenfor kirkegårds-muren ved Kåfjord kirke. To hoder ble gjenforent med to kroppar, 143 år etter sin adskillelse (jfr. Strøm Bull 1996, 2001a, 2001b, Holck 2000, 2001).

Historien om Hættas og Sombys skaller er et godt eksempel på den komplekse etiske problemstillingen som oppstår når menneskelige levninger blir en del av en offentlig samling eller et museum. Dette temaet har også vært gjenstand for en økende mengde offentlige utredninger, retningslinjer og byråkrati de siste tyve årene. To eksempler: I 2003 presen-

terte et engelsk offentlig utvalg (Working Group on Human Remains) nedsatt av Department of Culture, Media and Sports, en omfattende rapport som gikk inn i spørsmålet om den juridiske statusen til de menneskelige levningene som museer og samlinger forvalter.⁵ I USA så man behovet for og vedtok i 1990 en egen lov som regulerte de indianske eiendomsforholdene til indianske kulturminner og levninger; *Native Americans' Grave Protection and Repatriating Act* (NAGPRA).

I forkant av OL i Barcelona 1992 ble en utstoppet og utstilt mann av afrikansk herkomst i det naturhistoriske museet i byen Banyoles, noen mil nord for Barcelona, gjenstand for opphetet diskusjon. Mannen gikk under navnet "El Negro" og kom til å representere et grelt symbol på kolonisering og slavehandel for flere afrikanske land. Dette førte til en aksjon som oppfordret til afrikansk boikott av de olympiske lekene, om ikke El Negro ble fjernet fra utstillingen (jfr. Christensen og Eriksen 1992). Han ble imidlertid ikke fjernet før i 1998, og El Negro ble i oktober 2000 ført tilbake til Botswana, til det området det ble antatt at han opprinnelig stammet fra. Han ble begravet med fulle hedersbevisninger og offisiell pomp og prakt, og ble dermed tildelt status som en form for pan-afrikansk ukjent soldat (Davies 2003).⁶

El Negro kom dermed på en måte til å tilhøre et helt kontinent. På en ganske annen side finner man de tilfeller der det er familiedlemmer som gjør krav på levningene etter sine slektninger. Gjennom Kenn Harpers bok fra 1989, *Give me back my father's body*, har eskimogutten Miniks historie blitt blant de internasjonalt mest kjente eksemplene på slike krav (jfr. Brenna 1998). Minik, faren hans og tre andre eskimoer ble? med Robert Peary hjem fra en ekspedisjon til Grønland, og ble

donert til Natural History Museum i New York i 1897. Tre av dem døde av lungebetennelse etter klimaskiftet, deriblant Miniks far. De døde eskimoene ble en del av museenes samlinger, og ble også brukt i utstillingssammenheng. Minik vokste opp i byen, og kjempet senere for å få utlevert sin far for å få ham tilbakeført til det landet han kom fra (jfr. Harper 1989). I 1993 ble de fire eskimoene utlevert fra museet og gitt en endelig begravelse i Quaanac på Nord-Grønland.

Problemstillingen om hvordan man definerer eierskap til hoder og andre levninger blir stadig oftere aktualisert, særlig i de tilfeller der etniske grupper gjør krav på levninger fra forfedre; levninger som er innlemmet i samlingen i et annet tverrkulturelt klima enn dagens. Den engelske rapporten gjennomgår en rekke saker der noen gjør krav på levninger i museer, enten dette er enkeltpersoner eller organisasjoner. De fleste av slike søknadene har blitt innvilget, men noen er også avslått. Noe av det interessante er hvordan man avgjør eiendomsforholdet til slike levninger – skal man basere seg på familiær tilhørighet, etnisk tilhørighet, nasjonal tilhørighet eller kontinental tilhørighet? Her ligger det åpenbart potensielle interessekonflikter. Den franske diskusjonen om eierskap og status til maorihodet i Rouen viser dette tydelig. Et og samme hode vurderes både å tilhøre de kolonisertes og de koloniserendes historie og kulturarv – på den ene siden som hodet til en forfader og på den andre siden som kulturhistorisk kunstobjekt.

Hoder i samlinger utløser altså diskusjon, lovgivning, kulturkamp, offerhistorier og tilbakeføringsproblemer. Det burde kunne åpnes for en diskusjon om grensene for det etisk og politisk korrekte i slike situasjoner. Det ligger noe av et filosofisk dilemma i bunnen her. Hvordan frigir man et dødt menneske? Man

kan si at den nødvendige og naturlige motstanden mot å innlemme mennesker og kroppsdeler i museumssamlinger bunner i et syn på mennesket som ukrenkelig, selvstendig og fritt: Mennesket eier seg selv, og den som kjøper, selger eller eier et menneske, begår et overtramp mot helt grunnleggende menneskerettigheter. Men hvem overtar rettighetene når eieren dør? Hvem eier for eksempel 9000 år gamle levninger?

I 1996 fant man et skjelett i elvesanden i Kennewick, Columbia River, Washington State, USA. Skjelettet ble beregnet å være rundt 9000 år gammelt, og formen på kraniet antydte at opphavsmannen var eurasiatisk, el. "kaukasoid". Dette ville i tilfelle kunne kastet et svært interessant lys over hvordan Nord-Amerika ble befolket. Imidlertid lå Kennewickmannen fra 1996 til 2004 nedlåst i påvente av en rettslig avgjørelse på eiendomsforholdet til hans benpiper. Med støtte i NAG-PRA hevdet en sammenslutning av regionale stammer sin rett til å begrave Kennewickmannen som en forfader og slektning, siden de er bundet til ham gjennom kulturelle og følelsesmessige bånd (jf. Thomas 2000). Etter 8 år i det amerikanske rettssystemet avgjorde så en appelldomstol at det ikke kunne fastslås at det fantes slektskap mellom Kennewickmannen og dagens indianske stammer i området.⁷ Dermed ble det åpnet for vitenskapelige undersøkelser av skjelettet.

Saken om Kennewickmannen viser hvor problematisk det kan være med eiendomsrett til menneskelige levninger – og særlig i dette tilfellet, hvor slektskap over ni millennier skal fastslås. Det er et spørsmål om eiendomsrett egentlig er vesentlig dersom det er individets ukrenkelighet og integritet vi skal samle oss om? Dersom man skal fjerne et menneske fra noens eierskap gjennom å underlegge det an-

dres, handler man kanskje ikke egentlig i ukrenkelighetens tjeneste.

HODER, SAMLING OG FORSKNING

Det finnes rikelig med eksempler på hvordan interessen for anatomisk variasjon har ligget til grunn for forskning på hoder. Skallene til Hætta og Somby har eksempelvis vært interessante for studier av flere grunner. De to mennene var *både* kriminelle og samiske, og har dermed vært dobbelt aktuelle for anatomiske studier. Etnisitet og kriminalitet kan begge vurderes som avvik fra det normale, og dermed begge som kilde til innsikt i menneskelig variasjon, fysiologisk og psykologisk. Det finnes også flere gode eksempler på hvordan kriminell atferd har gjort kriminelle skaller interessante for studier. Lenge før Cesare Lombroso skulle systematisere det som siden ble referert til som kriminalantropologi, var *frenologien* en kunnskapsgren som skisserte båndene i mellom kriminalitet og fysiologi (jf. Hylland 1999). På det samme universitet som Hættas skalle skulle komme til å havne, ble det 30 år tidligere innlemmet 7 skaller i den anatomiske samlingen. De syv var henrettet etter å ha blitt dømt skyldige for et opprør i fengselet de var innsatt i. Den danske frenologen Carl Otto beskriver de syv skallene i detalj, og kommenterer forholdet mellom skallenes utforming og fangenes rolle i fengselsopprøret. Han innleder sin analyse av hver enkelt skalle på denne måten:

Efter saaledes i Almindelighed at have seet, at Hjerneskallerne af hine syv Forbrydere tydeligen vise, hvorledes alle de Tilbøieligheder, der danne en Misdæder, og tilsidst ere istand til at bringe ham paa Retterstedet, vare til, og de derimod, som kunde give en Mægtig Spore til at betræde en anden og bedre Vei,

fattedes; at just disse Organer hos dem Alle ere tilstede, medens at dog den øvrige Organisation af Hjerneskallerne i høi Grad er forskjellig; gaae vi nu over til hver enkelt Forbryder, hans særegne Levnet, Charakteristik, Handlinger, Hovedorganisation og Angivelsen af alle de Forhold, hvori alt dette staaer til hinanden (Otto 1825: 377).

Denne beskrivelsen til Otto kan fungerer som en oppsummering av hvordan frenologi kunne brukes i analyse av forholdet mellom psyke og soma. I dette tilfellet var man samtidig så heldig at man på den ene siden hadde syv skaller pent plassert i en anatomisk samling og på den andre siden beskrivelser av de syv innehavernes liv, personlighet og forbrytelse. At Otto skulle avdekke sammenhenger mellom de to primære faktorene skalle og sjel, er slik sett ikke egnet til å overraske.

Enkelte skaller og hoder har også spilt en betydelig rolle for utviklingen av nye ideer innen psykologi og nevrologi. Hodeskallen til Phineas Gage, som oppbevares og stilles ut ved Warren Museum ved Harvard, er en av disse. Gage har blitt stående som et av den nyere medisinhistoriens merkeligste kasus.⁸ I 1848 arbeidet han med utbyggingen av jernbanen gjennom Vermont. Den 13. september ble han utsatt for en arbeidsulykke, da han skulle bruke et kort spett til å pakke krutt ned i et hull. Metalllet produserte en gnist, som antente kruttet, slik at metallstaven eksploderte ut av hullet og gjennom hodeskallen til Phineas Gage. Staven gikk inn igjennom hans høyre kinn og ut igjennom hans venstre tinning. Gage overlevde ulykken, og mistet ikke engang bevisstheten da det hele skjedde. Han fikk medisinsk behandling og kom seg etter hvert tilbake på arbeidsplassen. Problemet var imidlertid at Gage ikke var den samme lenger. Han hadde tidligere vært en stillfaren og plik-

Klassisk frenologisk fremstilling av hvordan menneskelige evner og egenskaper er fordelt over hjerne og skalle. Hentet fra American Journal of Phrenology. Kilde: Wikimedia.

toppfillende arbeider, men blir etter ulykken beskrevet som høyrøstet, kranglevoren, selvcentrert og oppfarende. Kollegene kjente han ikke igjen. På grunn av problemer med å innordne seg, fikk han etter hvert sparken.

Gages historie skal ha spilt en viktig rolle i forhold til erkjennelsen av at ulike deler av hjernen er åsted for ulike mentale funksjoner. Med Gage fikk man et svært konkret eksempel på at en fysisk forandring i hjernen medførte en endring av personligheten til hjernens innehaver. Av enkelte frenologer ble også Gage brukt som bevisføring for det frenologiske

ke paradigmet – at personlighet og evner hadde egne, svært distinkte seter i hjernebarken. Det problematiske ved Gage brukt som frenologisk bevis var at imidlertid hans personlighet og endringen av denne på ingen måte var knyttet til overflaten av hodeskallen hans (jfr. Barker 1993).

Gages histore er også et godt eksempel på den potensielt korte avstanden mellom medisinske ekstraordinære kasus og underholdningsindustriens avvikere. I en periode reiste Gage rundt med sirkusmannen P. T. Barnum og viste frem hodet sitt og metallstangen som hadde gått gjennom det for betalende tilskuere.

SAMLINGSFORVALTNING – FRA AKSESJON TIL AVHENDING

De ulike hoder i de ulike samlinger har svært ulik aksisjon. Felles har de nødvendigvis at hodet på et eller annet tidspunkt er fjernet fra kroppen. For enkelte hoder skjedde dette mens det fremdeles banket et hjerte, hvilket var tilfelle for Aslak Hætta og Mons Somby. Mye tyder på at det noe lignende var tilfelle for en del av de maori-hoder som forvaltes av museer verden over, siden den store etterspørselen etter slike hoder overgikk tilgangen (jfr. Jørgensen 2005). De konkrete forholdene rundt samlingenes aksisjon av hoder er knyttet til ideologier og praksiser vi etterhvert har tatt grundig avstand fra - kolonisering, overgrep, raseteori og etnisk eksotisme. På samme tid ble disse hodene gjerne innlemmet i samlingene i en tid hvor kravene til ryddige og veldokumenterte aksisjonsprosedyrer ikke var de samme som i dag. Det gjør det til en utfordring å etterspore hodenes opphavshistorier.

Når et objekt formelt har blitt inkludert i en etablert samling, vil dets fortsatte museumsliv deles mellom magasiner, konser-

vering, dokumentasjon, forskning, utstilling og formidling. For hoder og skaller i samlinger har det trolig vært mest av det første og siste. En rekke hoder har vært stilt ut i perioder, og siden blitt plassert tilbake i magasinene. Forskningsverdien har tilsynelatende vært liten, om man ser bort fra den komparative anatomiens interesse for etniske og/eller kriminelle avvik. For de mange hoder i kultur- og kunnskapsinstitusjoner har den viktigste delen av deres museumsliv vært den avsluttende – *avhendingen*. Avhending, tradisjonelt et smalt nåløye for museumsobjekter å komme gjennom, er prosessen der objekter fjernes fra en samling. Paradoksalt nok har veien inn i en samling ofte vært langt enklere enn veien ut av den. Over noe tid har stadig flere museer fått erfaring med og rutiner for avhending og tilbakelevering av menneskelig materiale, der hoder og skaller utgjør en viktig del. Med det er sirkelen sluttet for hoder som samlingsobjekter, selv om fascinasjonen for disse objektene, enten den er morbid, vitenskapelig eller menneskelig, er permanent.

HODET SOM SPEIL

På en kirkegård kommer Shakespeares Hamlet i tredje akt over hodeskallen til Yorick, den avdøde narren fra sin fars hoff. Stirrende inn i de tomme øyenhulene til Yorick minnes han sin egen barndom og de glade timene i narrens selskap. Han snakker med sin følgesvenn Horatio om det forgjengelige ved mennesket. For Hamlet og Shakespeare er en hodeskalle utgangspunkt for refleksjon over livet og døden i sin alminnelighet. Som for Hamlet utgjør hodeskaller i samlinger og kranier i museer utgangspunkt for refleksjon, både over hva mennesket er og hva mennesker gjør, over mennesket som natur og mennesket som kultur.

Et hode kan bevaras både som kultur og natur. Hodet forstått som natur legitimerer et vitenskapelig innblikk i menneskets viktigste kroppsdel og hvordan denne delen er et hovedsenter for forskjeller mellom individer, enten disse gjelder skallens ytre utforming eller den personligheten skallen både kan skjule og avsløre. Hodet forstått som kultur gjør menneskets *capita* til senter for innsikt i det eksotiske, ekstraordinære eller eksistensielle. Like fullt er denne delingen mellom det naturlige og det kulturelle ved hodet en relativt overfladisk inndeling. Når man studerer hvordan hoder fremstår som objekter i ulike samlinger, kan det bli utydelig hvorvidt de tilhører naturhistorien eller kulturhistorien.

Hodet er et objekt som egner seg for fl bruk. Hodet kan være et estetisk objekt, et vitenskapelig objekt, et hellig objekt, et moralsk og et symbolsk objekt. Eksempelene i denne artikkelen fra ulike typer samlinger skulle vise noen av hodets mange muligheter, vurdert som gjenstand. En hodeskalle kan være en utgangspunkt for kunnskapsformidling, underholdning, identitetsdannelse og religiøsitet. Hodet kan vise til evigheten og forgjengeligheten, til det vi alle har felles og til det som skiller oss fra hverandre, til det normale og til avviket. Det er kroppsdelens for skjønnhet og for kunnskap; setet for innsikt og galskap, nøkkelen til personlighet. Som et objekt for samling kan hodet eksemplifisere alt dette, og komme til å representere menneskelig variasjon på tvers av det ordinære og det ekstraordinære. Det er derfor ikke til å undres over at hodet gjenfinnes i så mange ulike samlinger og sammenhenger. Hodet representerer en mulighet til å speile oss i oss selv, til å se oss selv utenfra.

På det tidpunkt et hode innlemmes i en samling og underlegges samlingens logikk blir

En av litteraturhistoriens mest kjente scener inneholder et møte mellom en prins og en hodeskalle. Her med Sarah Bernhardt i rollen som Hamlet. Foto: Lafayette Photo. Library of Congress.

det en del av en institusjonell diskurs som aktualiserer problemstillinger både knyttet til hvordan samlinger forvaltes og hvordan og hvorvidt det menneskelige er en del av dette bildet. Hver gang et kranium eller et hode i en eller annen form stilles ut blir vi stilt overfor spørsmålet om hvem dette mennesket var og spørsmålet om hvem vi selv er. Et menneskelig hode på museum representerer på samme tid det mest komplekse objekt for samlingsforvaltningen og dens største etiske utfordring.

NOTER

1. De sist utstilte hodene på det tidligere Etnografisk museum (nå en del av Kulturhistorisk museum), var to dekorerte hodeskaller fra Ny Guinea, på jubileumsutstillingen til Historisk museum oktober 2004 til mars 2005.
2. Jf. http://www.nytimes.com/2007/10/26/world/europe/26france.html?_r=1&oref=slogin [lesedato 170107]: "French Debate: Is Maori Head Body Part or Art?". Se også Jørgensen 2005 for en gjennomgang av en repatrieringssak for et lignende hode fra Danmarks Nationalmuseum til New Zealands Te Papa.
3. "Nos ossos que aqui estamos, pelos vossos esperamos".
4. Saken er beskrevet i *Uniforum* nr. 7, 1997.
5. Rapporten finnes i sin helhet på adressen http://www.culture.gov.uk/global/publications/archive_2003/wgur_report2003.htm. [lesedato 18.01.07]
6. Tilbakeføringen av El Negro er beskrevet på sidene <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/afrika/957848.stm> og <http://www.africasource.com/scholar/elnegro.htm> [lesedato 18.01.05]. Den engelske forfatteren og journalisten Caitlin Davis publiserte i 2003 boken *The Return of El Negro*, som beskriver den navnløse mannens historie frem til denne begrevelsen.
7. Kjennelsen kan leses på [http://www.ca9.uscourts.gov/ca9/newopinions.nsf/AAFB80F54839DD2D88256E300069CF95/\\$file/0235994.pdf](http://www.ca9.uscourts.gov/ca9/newopinions.nsf/AAFB80F54839DD2D88256E300069CF95/$file/0235994.pdf) [lesedato 040808]
8. Gages historie er beskrevet på tallrike nettsider og i flere bokutgivelser. Se for eksempel <http://www.deakin.edu.au/hbs/GAGEPAGE/>, http://science-education.nih.gov/nihHTML/ose/snapshots/multimedia/ritn/Gage/Broken_brain1.html eller <http://www.brainconnection.com/topics/?main=fa/phineas-gage>. [lesedato 18.01.07]

LITTERATUR

- Asma, Stephen T. 2001. *Stuffed animals and pickled heads. The culture and evolution of natural history museums*. London: Oxford university press.
- Barker, Fred G. 1993. The American Crowbar Case and Nineteenth Century Theories of Cerebral Localization. I: *American Association of Neurological Surgeons Bulletin*, Spring. [URL: <http://www.neurosurgery.org/cybermuseum/pre20th/crowbar/crowbar.html>. Lesedato 18.01.07]
- Brenna, Brita 1998. "Historiefortelleren - en refleksjon over "Teddy Bear Patriarchy. Taxidermy in the Garden of Eden, New York City, 1908-1936"". I: Asdal, Kristin et. al (red.): *Betatt av viten: Bruksanvisninger til Donna Haraway*. Oslo: Spartacus forslag. S. 176-212.
- Christensen, Olav og Anne Eriksen 1992. *Hvite løgner*. Oslo: Aschehoug.
- Davis, Caitlin 2003. *The Return of El Negro*. London: Viking.
- Harper, Kenn 2000. *Give me my father's body*. New York: Steerforth.
- Holck, Per 2000. "Tapte forskerne hodet". *Kritisk juss*. 27:43-44.
- Holck, Per 2001. "De hodeløse forskere. En slutt-kommentar". *Kritisk juss*. 28:329.
- Hylland, Ole Marius 1999. "Frenos og Logos. Frenologien sett fra Norden. I: *Samtiden*. 1: 31-45.
- Jørgensen, Helle 2005. "Indfødte folk og humanitært materiale på museum – en voksende etisk og museumspolitisk debat". I: *Nordisk Museologi* 2:44-61.
- Otto, Carl 1825. *Phrænologien eller Galls og Spurzheims Hjerne- og Organlære i fuldstændig Oversigt og i sine senere Fremskridt*. København.
- Rekdal, Per Bjørn et. al. 1995. *Om krigens skjønnhet – eller den vakre volden*. Oslo: Universitetets etnografiske museum. (Katalog til utstilling i Etnografisk museum 22. september 1995 - 11. februar 1996)

- ar 1996).
- Simensen, Tone Cecilie 2002. "Utstilling på liv og død". I: Ellen Høigård Hofseth (red.). *UKM – En mangfoldig forskningsinstitusjon*. (UKM-skrifter:1). S. 279-286.
- Strøm Bull, Kirsti 1996. "Da forskerne tapte hodet". *Kritisk juss*. 4:274.279.
- Strøm Bull, Kirsti 2001a. "Da forskerne tapte hodet – nok en gang". *Kritisk juss*. 28:61-62.
- Strøm Bull, Kirsti 2001b. "Sluttkommentar til Per Holck". *Kritisk juss*. 28:330.
- Sørhaug, Tian 1996. "Det moderne og det autentiske". I: Tian Sørhaug. *Fornuftens fantasier*. Oslo: Universitetsforlaget. (Opptrykt i Christian H. Holm og Kirsten Linde (red.) 2004. *Ja, vi elsker ting! En artikkelsamling om gjenstander ved museene i Akershus*. Oslo: Forlaget Bonytt. S. 71-81).
- Thomas, David Hurst 2000. *Skull Wars – Kennewick Man, Archaeology and the Battle for Native American Identity*. New York: Basic Books.

* *Forsker Ole Marius Hylland*

Address: Telemarksforskning,

Postboks 4, 3833 Bø.

E-mail: Ole.Marius.Hylland@abm-utvikling.no